

MARIAN KALLAS

 <http://orcid.org/0000-0002-8355-5356>

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Zagadnienia wyznaniowe w projektach konstytucyjnych z lat 1989—1991

Wraz z upływem czasu od przełomu w 1989 r. umacniania się zrozumienie dla zmian prawnej regulacji problematyki wyznaniowej w Polsce. Zamierzeniem autora jest ustalenie, w jakim stopniu regulacje postulowane w projektach konstytucyjnych z lat 1989—1991 znalazły odzwierciedlenie w treści postanowień konstytucyjnych dotyczących zagadnień wyznaniowych.

Rok 1989 stanowi drugą — po roku 1918 — najważniejszą cezurę w dwudziestowiecznych dziejach Polski, która ponownie (powtórnie) stała się suwerennym i niepodległym państwem. Nastąpiło to — co obecnie wymaga stałego przypominania — w sposób bezkrwawy. W roku 1989 rozpoczął się proces transformacji ustrojowej, której towarzyszyło praworządne konstytucyjne zakończone uchwaleniem Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 2 kwietnia 1997 r. (druga Konstytucja kwietniowa).

W literaturze przedmiotu — w odróżnieniu od części środowisk politycznych zwłaszcza od 2015 r. — ugruntowane jest stwierdzenie, iż najważniejszym składnikiem Porozumień Okrągłego Stołu było Stanowisko w sprawie reform politycznych z dnia 5 kwietnia 1989 r.¹ ustalające warunki wprowadzenia demokracji parlamentarnej w Polsce. Jest to najważniejszy akt polityczny rodzący skutki prawne, począwszy od noweli konstytucyjnej z dnia 7 kwietnia 1989 r.² W pierwszym rządzie uznano, że najważniejszym zadaniem dwuizbowego par-

---

¹ *Porozumienie Okrągłego Stołu: Warszawa 6 luty—5 kwietnia 1989 r.* Olsztyn 1989, s. 5—12.

² Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [dalej: DUPRL] 1989, nr 19, poz. 201.

lamentu będzie uchwalenie nowej, demokratycznej konstytucji oraz demokratycznej ordynacji wyborczej. Mimo wcześniejszych oczekiwań — wynikających z sukcesu wyborczego „Solidarności” w dniu 4 czerwca 1989 r. — dopiero w grudniu tego roku rozpoczęły się prace projektodawcze nad przyszłą konstytucją poprzez powołanie najpierw sejmowej, a następnie senackiej Komisji Konstytucyjnej. W rezultacie ich prac powstały dwa projekty ustawy zasadniczej w 1991 r. Ostatecznie nie wykorzystano momentu konstytucyjnego do uchwalenia nowej polskiej ustawy zasadniczej w dwustulecie przyjęcia Ustawy Rządowej 3 maja 1791 r.

Poza projektami parlamentarnymi w latach 1989—1991 zredagowano szereg innych, które złożyły się na zbiór liczący 11 tekstów, opublikowany przez Wydawnictwo Sejmowe jako *Projekty konstytucyjne 1989—1991*³. Problematyka ta znalazła odbicie w pracy Ryszarda Chruściaka i Wiktora Osiatyńskiego: *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989—1997*⁴. Oto zestawienie tekstów projektów:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt przygotowany przez Komisję Konstytucyjną Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (tekst z dnia 24 sierpnia 1991 r.)⁵,
- 2) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt uchwalony przez Komisję Konstytucyjną przedstawiony na ostatnim posiedzeniu Senatu w dniu 24 października 1991 r.⁶,
- 3) Tezy do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej — projekt Stronnictwa Demokratycznego (dalej: SD) (tekst z dnia 9 stycznia 1990 r.)⁷,
- 4) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt Polskiego Stronnictwa Ludowego (dalej: PSL) (1990 r.)⁸,
- 5) Założenia Projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej — projekt Porozumienia Centrum (1991 r.)⁹,
- 6) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt Konfederacji Polski Niepodległej (1991 r.)¹⁰,
- 7) Projekt tez normatywnych nowej Konstytucji — opracował Mieczysław Huchla (1989 r.)¹¹,

---

³ *Projekty konstytucyjne 1989—1991*. Do druku przygotował M. Kallas [dalej: *Projekty konstytucyjne*]. Warszawa 1992, s. 386. Zbiór poza 2 projektami parlamentarnymi obejmuje 4 projekty partii politycznych oraz 5 projektów prywatnych.

⁴ R. Chruściak, W. Osiatyński: *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989—1997*. Warszawa 2001, s. 13—76.

⁵ *Projekty konstytucyjne*, s. 19—53.

⁶ *Ibidem*, s. 54—94.

⁷ *Ibidem*, s. 95—116.

⁸ *Ibidem*, s. 117—140.

⁹ *Ibidem*, s. 141—145.

¹⁰ *Ibidem*, s. 146—186.

¹¹ *Ibidem*, s. 187—205.

- 8) Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej — projekt Józefa Lityńskiego (1990 r.)¹²,
- 9) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt opracowany przez zespół pod kierownictwem Sylwestra Zawadzkiego (1990 r.)¹³,
- 10) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej — projekt opracowali: Janina Zakrzewska i Jerzy Ciemniowski (1990 r.)¹⁴,
- 11) Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej — projekt opracowali: Andrzej Mycielski i Waław Szyszowski (1991 r.)¹⁵.

Istnieje stosunkowo bogata literatura poświęcona stosunkom wyznaniowym w Polsce¹⁶, których pełne zrozumienie wymaga odwołania się do europejskich badań porównawczych. Ograniczona objętość tekstu umożliwia jedynie ogólną charakterystykę niektórych zagadnień prawnych z zakresu relacji państwa z Kościołem w Polsce w ciągu XX w., ze szczególnym uwzględnieniem okresu po roku 1989. Dotyczy to głównie przyjętych przez państwo założeń w polityce wyznaniowej, co najczęściej pozostawało w sprzeczności ze stanowiskiem Kościoła od XVIII w. do współczesności.

W zakresie powiązania państwa ze związkami wyznaniowymi do końca XVIII w. utrwalał się model państwa wyznaniowego. Później ukształtował się model rozdziału Kościoła od państwa (państwo laickie, świeckie). W rzeczywistości modele te nie istnieją w czystej (abstrakcyjnej) postaci, a występują w różnych wersjach (odmianach). Współcześnie wyróżnia się państwo wyznaniowe w wersji tradycyjnej (zamkniętej) i zmodernizowanej (otwartej). Według Józefa Krukowskiego¹⁷ model państwa świeckiego występuje w wersji separacji czystej (amerykańska), wersji separacji skoordynowanej (niemiecka) i separacji wrogiej (francuska i radziecka). Autor ten nadto wyróżnia — jako kryterium relacji między państwem a Kościołem — system konkordatowy i bezkonkordatowy. Pierwszy z nich występuje obecnie zarówno w katolickich państwach wyznaniowych, jak i w państwach świeckich (wersja skoordynowana). Michał Pietrzak wskazuje na to, że aż do rewolucji w 1789 r. „[...] niepodważalną zasadą ustrojową było powiązanie państwa z określoną religią”¹⁸. Rozdział Kościoła i państwa jako zasada ustrojowa utrwalił się w XIX w.

¹² Ibidem, s. 206—246.

¹³ Ibidem, s. 247—288.

¹⁴ Ibidem, s. 289—316.

¹⁵ Ibidem, s. 317—337.

¹⁶ M.in. J. Krukowski: *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993; M. Pietrzak: *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*. Warszawa 1999; P. Borecki: *Geneza modelu stosunków państwo—kościół w Konstytucji RP*. Warszawa 2008; Idem: *Prawo wyznaniowe w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*. Warszawa 2013.

¹⁷ J. Krukowski: *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2008, s. 35.

¹⁸ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2010, s. 55.

Sejmujący w 1791 r. docenili znaczenie spraw wyznaniowych dla ówczesnego państwa. Odzwierciedleniem tego było uznanie religii rzymskokatolickiej za religię „narodową, panującą” w art. 1 Ustawy Rządowej z dnia 3 maja 1791 r.¹⁹, będącej pierwszą, pełną, pisaną polską konstytucją. Oznaczało to uprzywilejowanie jednego z wyznań. Taki stopień uprzywilejowania oznaczał faktyczną dominującą rolę tego wyznania w państwie. Do tej koncepcji dwukrotnie nawiązano w XX stuleciu, choć w różnym stopniu, co dotyczy aktów konstytucyjnych z 1921 i 1997 r. Dopiero w następnej kolejności zadeklarowano wolność wyznaniową dla pozostałych wyznań. W identyczny sposób uregulowano zagadnienia wyznaniowe w aktach konstytucyjnych z 1807 i 1815 r. Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r. w tytule I zapewniła uprzywilejowaną pozycję religii katolickiej, uznając ją za „religię stanu”, co oznaczało stosowanie ceremoniału katolickiego podczas uroczystości państwowych (art. 1)²⁰. Dopiero w art. 2 tego aktu zamieszczono deklarację wolności wyznaniowej dla pozostałych wyznań. W Ustawie Konstytucyjnej Królestwa Polskiego z dnia 15/27 listopada 1815 r. utrzymano uprzywilejowanie religii rzymskokatolickiej, która „będzie przedmiotem szczególniejszej opieki rządu, ponieważ jest wyznawana przez największą część mieszkańców Królestwa Polskiego”²¹ (kryterium socjologiczne). Następnie zadeklarowano pozostałym wyznanom wolność wyznaniową. W aktach konstytucyjnych obowiązujących na ziemiach centralnych dawnej Rzeczypospolitej obowiązywało obce ustawodawstwo — w niezwykle zróżnicowanej formie — utrzymujące system powiązania państwa ze związkami wyznaniowymi.

Wiele czasu w pracach projektodawczych nad pierwszą polską Konstytucją Polski Niepodległej w toku obrad Sejmu Ustawodawczego (od 1919 r.), będącego konstytuanta, zajęły spory prawne i polemiki dotyczące nowej polityki wyznaniowej państwa. Chodziło w szczególności o określenie statusu Kościoła katolickiego²². W zróżnicowanym pod względem politycznym Sejmie Ustawodawczym przewagę posiadała prawica sejmowa, opowiadająca się za wprowadzeniem państwa wyznaniowego z dominującą pozycją Kościoła katolickiego jako Kościoła panującego. Z drugiej strony lewica sejmowa była zwolennikiem systemu rozdziału państwa od Kościoła, co powiązano z uznaniem religii za sprawę prywatną każdego obywatela. Ostatecznie — również w zakresie spraw wyznaniowych — osiągnięto kompromis, co pozwoliło na uchwalenie ustawy zasadniczej dnia 21 marca 1921 r. U progu niepodległości — tak jak u schyłku I Rzeczypospolitej — konstytuanta uznawała ważną rolę spraw wyznaniowych dla państwa, co znalazło wyraz w licznych postanowieniach ustawy zasadniczej w tym zakresie.

¹⁹ *Volumina Legum*. T. 9. Kraków 1889, s. 220—225.

²⁰ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*. T. 1. Warszawa 1810, s. II—XLVIII.

²¹ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*. T. 1. Warszawa 1815, s. 1—103.

²² J. Osuchowski: *Prawo wyznaniowe II RP 1918—1939*. Warszawa 1967; K. Krasowski: *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*. Poznań 1988.

Preambuła ustawy z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej²³ (Konstytucja marcowa) otwiera *Invocatio Dei* wyrażone zwrotem „W Imię Boga Wszechmogącego”. Najistotniejsze regulacje ustawy zasadniczej obejmują gwarancje indywidualne obywateli oraz określenie pozycji prawnej związków wyznaniowych. W obrębie „Powszechnych obowiązków i praw obywatelskich” (rozdział V) wszystkim obywatelom poręczono wolność sumienia i wyznania (art. 111 w powiązaniu z art. 112), częściowo określając ich zakres przedmiotowy. Akt z 1921 r. wprowadził obowiązek nauki religii w szkołach dla młodzieży do lat 18 (art. 120). W praktyce wolność sumienia i wyznania nie objęła obywateli bezwyznaniowych. Regulacji statusu prawnego związków wyznaniowych nie oparto na zasadzie ich równouprawnienia. Konstytucja marcowa przyjęła podział na związki prawnie uznane i prawnie nieuznane. Kościół katolicki został uprzywilejowany, co wyraża zwrot: „Wyznanie rzymskokatolickie, będące religią przeważającej większości narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań” (art. 114). Prawną sytuację Kościoła katolickiego uregulował dwustronny układ ze Stolicą Apostolską, w postaci konkordatu podpisanego i ratyfikowanego w 1925 r. Konkordat z dnia 10 lutego 1925 r. rozwijał normy konstytucyjne dotyczące Kościoła katolickiego, który uzyskał charakter kościoła panującego. Określenie pozycji prawnej pozostałych związków wyznaniowych wymagało drogi ustawowej (art. 115). Ta forma zróżnicowania pozycji prawnej związków wyznaniowych przyjęta w Konstytucji marcowej uzyskała cechę znacznej trwałości.

Postanowienia dotyczące zagadnień wyznaniowych zamieszczone w Konstytucji marcowej — nadające Polsce pewne cechy państwa wyznaniowego — zostały w zasadzie utrzymane w mocy przez Ustawę Konstytucyjną z dnia 23 kwietnia 1935 r.²⁴ (pierwsza Konstytucja kwietniowa). Nowa ustawa zasadnicza nie zawierała preambuły. Natomiast wprowadziła odpowiedzialność Prezydenta Rzeczypospolitej „wobec Boga i historii za losy państwa” (art. 2), co oznaczało odpowiedzialność moralną.

Rzetelna charakterystyka stosunków wyznaniowych w okresie Polski Ludowej umożliwia wszechstronną ocenę charakteru i zakresu regulacji wyznaniowych zawartych w ustawie zasadniczej z 1997 r. Znajomość polityki wyznaniowej Polski Ludowej okazuje się niezbędną przy ocenie ustawodawstwa wyznaniowego Trzeciej Rzeczypospolitej.

Politykę wyznaniową Polski Ludowej wzorowano na rozwiązaniach radzieckich, dostosowując je do miejscowych warunków kraju o zmienionej strukturze wyznaniowej (przygniatająca większość katolików)²⁵. Podstawą tej polityki był

²³ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: DURP] z 1921, nr 44, poz. 267.

²⁴ DURP 1935, nr 30, poz. 227.

²⁵ A. Dudek: *Kościół w Polsce 1945—1970*. Kraków 1995; K. Krasowski: *Państwo a Kościół Katolicki w Polsce 1945—1955*. Poznań 1997; M. Staszewski: *Kościół Katolicki*

marksizm-leninizm, zakładający walkę z religią, aż do jej zaniku. W praktyce rządząca partia hegemonistyczna liczyła się z rolą religii i Kościoła katolickiego, którego pozycja — po okresie okupacji — wyraźnie się wzmocniła. Po jednostronnym zerwaniu przez państwo konkordatu, Kościół zawarł porozumienie z rządem w 1950 r., ale już w 1953 r. pojawił się słynny memoriał *Non possumus*. Kościół katolicki skoncentrował się na sprawowaniu — szeroko pojętej — funkcji religijnej. Z czasem, głównie za sprawą Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Kościół stał się faktycznym reprezentantem większości społeczeństwa wobec państwa. Oznaczało to spełnianie przez Kościół katolicki — przez całe dziesięciolecie — roli politycznej w Polsce o charakterze opozycyjnym, co było widoczne szczególnie w latach 1980—1989 (Okraǳy Stół). Odtąd mamy do czynienia z pewną jakościową zmianą roli politycznej Kościoła katolickiego w warunkach demokratycznego państwa prawnego, jakim jest Trzecia Rzeczpospolita.

Najważniejszym zadaniem Sejmu Ustawodawczego, będącego konstytuanta, było uchwalenie nowej, pełnej ustawy zasadniczej, co poprzedziło przyjęcie Ustawy Konstytucyjnej o ustroju i zakresie działań najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 lutego 1947 r.²⁶ (mała konstytucja). Ważne miejsce w toku prac projektodawczych (w części niejawniej) zajęły sprawy wyznaniowe. Wtedy przesądzono o przyjęciu zasady rozdziału Kościoła od państwa wbrew propozycjom zawartym w Katolickich postulatach konstytucyjnych z 1947 i 1952 r.

W pierwotnym tekście Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r.²⁷ (Konstytucja lipcowa) „Powszechne prawa i obowiązki obywateli” umieszczono dopiero w rozdziale siódmym. Nieliczne, lakoniczne i ogólne sformułowania konstytucji z 1952 r. zapewniały pełnoletnim obywatelom wolność sumienia i wyznania, nie określając pozytywnie przedmiotowego zakresu tego prawa obywatelskiego. Akt z 1952 r. wyraźnie określał granice tego uprawnienia, co wyrażało postanowienie, iż „Nadużywanie wolności sumienia i wyznania dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest karane” (art. 70 ust. 3). Regulację tę uchylono dopiero w 1976 r. Konstytucja formalnie zakazywała dyskryminacji obywateli także ze względu na wyznanie (art. 69 ust. 2). Z wolności sumienia i wyznania korzystały także związki wyznaniowe, co wyrażało sformułowanie, iż „Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne” (art. 70 ust. 1), które nie były sprecyzowane. Sytuację prawną wszystkich związków wyznaniowych miały regulować ustawy (art. 70 ust. 2).

Podstawowe znaczenie dla prawa wyznaniowego w Polsce Ludowej miało wprowadzenie (narzucenie) rozdziału Kościoła od państwa (bez odpowiedniego

o konstytucji 1947—1991. Warszawa 1991; Z. Zieliński (przy współudziale S. Bober): *Kościół w Polsce 1944—2007*. Poznań 2009.

²⁶ DURP 1947, nr 18, poz. 71.

²⁷ DURP 1952, nr 33, poz. 232.

skonkretyzowania) przez akt z 1952 r. (art. 70 ust. 2). Stwarzało to podstawę do dowolnej interpretacji tej zasady ustrojowej przez partię hegemoniczną w praktyce jej realizowania. W tym wypadku mamy do czynienia z szerokim zakresem rozbieżności między ustrojem konstytucyjnym a ustrojem rzeczywistym. Konsekwentnie dążono do laicyzacji całokształtu działań państwa (w tym prawa i szkolnictwa). Wbrew zasadzie neutralności religijnej świadomie dążono do uczynienia Polski państwem ateistycznym (separacja wroga). Zarazem w Polsce Ludowej państwo w szerokim zakresie ingerowało w niezależność organizacyjną związków wyznaniowych, a zwłaszcza Kościoła katolickiego (cezaropapizm stalinowski). Nowe możliwości uregulowania relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim (normalizacja) pojawiły się po 1970 r.

Należy wskazać na znaczenie trzech ustaw wyznaniowych uchwalonych dnia 17 maja 1989 r.²⁸ (po dziesięcioletnich przygotowaniach) — przełomowe dla nowego modelu relacji między państwem a związkami wyznaniowymi. W istocie były to akty wykonawcze do postanowień wyznaniowych Konstytucji lipcowej. W praktyce ustawy te zajęły ważne miejsce w polityce wyznaniowej Rzeczypospolitej Polskiej, która na mocy noweli konstytucyjnej z dnia 29 grudnia 1989 r.²⁹ uzyskała charakter demokratycznego państwa prawnego. Oznaczało to konieczność samookreślenia się przez Kościół rzymskokatolicki co do nowej roli w państwie. Do niektórych przejawów jego postępowania w nowym otoczeniu, przy zmieniającym się układzie sił politycznych w ciągu minionych dziesięcioleci, będą nawiązywał w późniejszych wywodach. Przepisy ustaw wyznaniowych z 1989 r. określają podstawy państwa świeckiego w Polsce. Należy uznać je za wzorzec przy ocenie treści postulatów konstytucyjnych, a następnie regulacji spraw wyznaniowych w ustawie zasadniczej z 1997 r. Przyjęte kryterium umożliwi stwierdzić, czy przez ostatnie kilkadziesiąt lat Polska była państwem świeckim, czy w jakimś stopniu państwem wyznaniowym (regres). Chodzi o różnicowanie intensywnych dążeń do katolizacji kraju. Istotne znaczenie ma zakres rozbieżności między tymi modelami relacji Kościołów ze związkami wyznaniowymi w Polsce.

Do podstawowych zasad prawa wyznaniowego należy indywidualna i kolektywna (zbiorowa) wolność sumienia i wyznania oraz model relacji między państwem a (równoprawnymi) związkami wyznaniowymi. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r. przyznawała uprawnienie do wolności sumienia i wyznania obywatelom, cudzoziemcom i bezpaństwowcom przebywającym na terytorium Polski, czyli każdemu (art. 1, 7). Akt ten wprowadzał zakaz dyskryminacji obywateli ze względu na religię i przekonania

---

²⁸ Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego (DUPRL 1989, nr 29, poz. 154 ze zm.); ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. 2005, nr 231, poz. 1965 ze zm.) i ustawa o ubezpieczeniu duchownych (DUPRL 1989, nr 29, poz. 156).

²⁹ DUPRL 1989, nr 75, poz. 444.

(art. 6). Uprawnienie do wolności sumienia i wyznania określono w sposób ogólny i szczegółowy (przykładowy katalog).

Zasadnicze znaczenie dla określenia charakteru państwa ma ogólny przepis ustawy, iż „Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań” (art. 10). Jest to zasada ustrojowa gwarantująca wolność sumienia i wyznania. Ustawa zapewniała swobodę wypełniania funkcji religijnych przez Kościoły i związki wyznaniowe (art. 9). Wprowadzenie rozdziału warunkuje świecki charakter państwa, opartego na jego neutralności. Zarazem zdaniem M. Pietrzaka ustawy wyznaniowe „Tworzą nowy wolnościowy model stosunków między państwem a Kościołem Katolickim”³⁰.

Dziesięć projektów konstytucyjnych z lat 1989—1991 zawiera postulaty dotyczące zagadnień wyznaniowych. Spośród 11 z nich 7 jest pozbawionych preambuły. Jedynie projekt senacki zawiera inwokację sakralną wyrażoną sformułowaniem: „W imię Boga Wszechmogącego” (tak jak w Konstytucji marcowej), z nawiązaniem do „[...] ponad tysiącletnich dziejów związanych z dziedzictwem chrześcijańskim”³¹.

Jak wiadomo przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło jego wolności i praw, co odnosi się również do wolności sumienia i wyznania. Uprawnienie to obejmuje kształtowanie myśli i przekonań w sprawach religijnych i ich uzewnętrznianie (z uwzględnieniem ustawowych ograniczeń). Twórcy projektów konstytucyjnych docenili znaczenie problematyki wyznaniowej. Przejawiło się to w tym, że — niezbyt rozbudowane — regulacje stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi zamieszczono w rozdziałach (częściach) grupujących zasady ustrojowe (5 projektów). Zasadę wolności sumienia i wyznania usytuowano w rozdziałach (częściach) ustawy zasadniczej określających status prawny jednostki (6 projektów). Natomiast łącznie tę tematykę ujęto w 3 projektach. Siedem projektów przyjęło — w zróżnicowanym zakresie przedmiotowym — zasadę rozdziału (w tym projekt sejmowy i projekt PSL), a 1 postulował model powiązania z Kościołem rzymskokatolickim.

Zasadę oddzielenia Kościoła od państwa zamieszczono w projektach: SD (art. 24), PSL (art. 16) i M. Huchli (teza 7). W projektach sejmowym (art. 9) i S. Zawadzkiego (art. 9) uznano, że Rzeczpospolita Polska będzie państwem świeckim. Według projektu sejmowego stosunki między państwem a wspólnotami wyznaniowymi będą oparte na „zasadach niezależności i wzajemnego poszanowania”. Jednocześnie postulowano współdziałanie państwa z tymi wspólnotami (art. 9). Zasadę neutralności światopoglądowej zna jedynie projekt SD (art. 24). Zasadę wolności wykonywania funkcji religijnych przez wszystkie związki wyznaniowe zamieszczono w projektach SD (art. 24) i M. Huchli (teza 7). Zasadę równouprawnienia wyznań i ustawową regulację pozycji prawnej związków

³⁰ M. Pietrzak: *Demokratyczne, świeckie państwo...*, s. 202.

³¹ *Projekty konstytucyjne*, s. 54.

wyznaniowych uwzględnił tylko projekt S. Zawadzkiego (art. 9). Projekt senacki nie stosuje pojęcia rozdziału Kościoła i państwa, jednocześnie wskazując niektóre cechy tego systemu. Projekt ten w art. 8 przyjmuje, że państwo i Kościół katolicki z pozostałymi związkami wyznaniowymi są autonomiczne i niezależne oraz działają na zasadzie wzajemnego poszanowania. Nadto współdziałają „dla dobra człowieka i stworzonych przez niego wspólnot”. Stosunki pomiędzy państwem a Kościołem katolickim określi umowa ze Stolicą Apostolską. W trybie ustawowym miano uregulować pozycję pozostałych związków wyznaniowych.

Przedstawione powyżej rozwiązania tylko częściowo odpowiadają formalnym kryteriom właściwym dla systemu rozdziału. Twórcy omówionych projektów zamierzali wprowadzić do nowej konstytucji model przyjaznego rozdziału państwa i związków wyznaniowych. Terminy zawarte w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r. w kilku projektach — w różnym zakresie — zostały zastąpione innymi niezbyt precyzyjnymi pojęciami, umożliwiającymi ich różną interpretację. Projekt PSL zna kategorię związków wyznaniowych prawnie uznanych (art. 16), co jest rozwiązaniem występującym w systemie powiązania. Bardziej wyraźne jest ujęcie art. 11 projektu Konfederacji Polski Niepodległej, iż: „Wyznanie rzymskokatolickie, będące religią przeważającej większości narodu, zajmuje w Rzeczypospolitej naczelne stanowisko pośród równouprawnionych wyznań” (w istocie tak jak w Konstytucji marcowej).

Pięć projektów zawiera tradycyjny termin: „wolność sumienia i wyznania”. Projekt sejmowy gwarantuje wolność przekonań, sumienia i wyznania (art. 28), a projekt J. Zakrzewskiej i J. Ciemniewskiego zapewnia wolność sumienia, wyznania i przekonań światopoglądowych (art. 23). Natomiast projekt senacki deklaruje, iż: „Każdy ma prawo do wolności sumienia i religii” (art. 18). Jest to ujęcie najbliższe regulacji konstytucyjnej (art. 53 ust. 1). Projekt J. Lityńskiego zawiera następujące sformułowanie: „Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania, zarówno prywatnie jak i publicznie, swej wiary i wykonywania obrządku swej religii”.

Większość projektów zawiera nieliczne i ogólne sformułowania odnośnie do zakresu wolności sumienia i wyznania. Niektóre cechy tego uprawnienia wymienia projekt sejmowy (art. 28) i projekt S. Zawadzkiego (art. 49). Najpełniejszy katalog uprawnień indywidualnych zawiera projekt senacki (art. 18). Właściwe jest zacytowanie tego artykułu:

„1. Każdy ma prawo do wolności sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie swej religii przez uprawianie modlitwy, kultu, uczestnictwa w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii realizuje się także przez posiadanie kościołów czy miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących i w prawie osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.

2. Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia swoim dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie z ich przekonaniami. Każda prawnie uznana religia może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszone prawo do wolności religii innych osób i prawo niewierzących.
3. Wolność uzewnętrzniania religii może podlegać jedynie ograniczeniom ustawowo przewidzianym, gdy są one konieczne dla ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności albo prawa i wolności innych osób przy poszanowaniu równości i sprawiedliwości³².

Przeważającą część zawartych w nim sformułowań zawiera konstytucyjna regulacja indywidualnej wolności sumienia i religii (art. 53). Podmiotem tego uprawnienia jest człowiek (każdy, nikt, wszyscy), rodzice, dzieci oraz kościoły i pozostałe związki wyznaniowe. Większość projektów wprowadza zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie (religię).

Wszystkie powoływane tutaj projekty konstytucyjne powstały po uchwaleniu ustaw wyznaniowych w dniu 17 maja 1989 r. Teksty tych projektów jedynie w niewielkim stopniu uwzględniały przepisy ustaw wyznaniowych.

Bibliografia

Akty normatywne

- Dziennik Praw Królestwa Polskiego. T. 1. Warszawa 1815.
Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego. T. 1. Warszawa 1810.
Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22.07.1952 r. (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, dalej: DUPRL 1952, nr 33, poz. 232).
Porozumienia Okrągłego Stołu: Warszawa 6 luty — 5 kwietnia 1989 r. Olsztyn 1989.
Ustawa Konstytucyjna z dnia 19.02.1947 r. o ustroju i zakresie działań najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (DURP 1947, nr 18, poz. 71).
Ustawa Konstytucyjna z dnia 23.04.1935 r. (DURP 1935, nr 30, poz. 227).
Ustawa z dnia 17.03.1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dziennik Ustawy Rzeczypospolitej, dalej DURP, nr 44, poz. 267).
Ustawa z dnia 17.05.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (DURP 2005, nr 231, poz. 1965 ze zm.).
Ustawa z dnia 17.05.1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego (DUPRL 1989, nr 29, poz. 154 ze zm.).
Ustawa z dnia 17.05.1989 r. o ubezpieczeniu duchownych (DUPRL 1989, nr 29, poz. 156).

---

³² Ibidem, s. 58.

- Ustawa z dnia 7.04.1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, (DURPL 1989, nr 19, poz. 201).
Ustawa z dnia 29.12.1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (DURPL 1989, nr 75, poz. 444).
Volumina Legum. T. 9. Kraków 1889.

Źródła

Projekty konstytucyjne 1989—1991. Do druku przygotował M. Kallas. Warszawa 1992.

Literatura

- Borecki P.: *Geneza modelu stosunków państwo—kościół w Konstytucji RP*. Warszawa 2008.
Borecki P.: *Prawo wyznaniowe w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*. Warszawa 2013.
Chruściak R., Osiatyński W.: *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989—1997*. Warszawa 2001.
Dudek A.: *Kościół w Polsce 1945—1970*. Kraków 1995.
Krasowski K.: *Państwo a Kościół Katolicki w Polsce 1945—1955*. Poznań 1997.
Krasowski K.: *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*. Poznań 1988.
Krukowski J.: *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993.
Krukowski J.: *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2008.
Osuchowski J.: *Prawo wyznaniowe II RP 1918—1939*. Warszawa 1967.
Pietrzak M.: *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*. Warszawa 1999.
Pietrzak M.: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2010.
Staszewski M.: *Kościół Katolicki o konstytucji 1947—1991*. Warszawa 1991.
Zieliński Z. (przy współudziale S. Bober): *Kościół w Polsce 1944—2007*. Poznań 2009.

Marian Kallas

Glaubensfragen in Verfassungsentwürfen aus den Jahren 1989—1991

Schlüsselwörter: Verfassungsentwürfe, Staatsgrundgesetz, Verknüpfungssystem, Verteilungssystem

Zusammenfassung: Im Artikel werden verschiedene Postulate in Bezug auf die Glaubensfragen charakterisiert, die in den elf Verfassungsentwürfen aus den Jahren 1989—1991 enthalten waren. Hingewiesen wurde auf die entscheidende Bedeutung von drei Glaubensgesetzen für die verfassungsrechtliche Gesetzgebung, die am 17. Mai 1989 verabschiedet wurden.

Man versuchte festzustellen, inwiefern die die Glaubensfragen betreffenden Postulate, die in den Verfassungsentwürfen enthalten waren, und die Bestimmungen von Glaubensgesetzen im Inhalt des Grundgesetzes von 1997 widergespiegelt wurden.

Marian Kallas

Religious issues in the constitutional drafts of 1989—1991

Keywords: constitutional drafts, constitution, system of linkage, system of separation

Summary: The article characterises various postulates in religious matters included in eleven constitutional projects from 1989 to 1991. The ground-breaking significance for constitutional legislation of three religious acts which were passed on 17 May 1989 has been pointed out.

An attempt has been made to determine to what extent the postulates concerning religious issues contained in the constitutional drafts and provisions of the religious acts were reflected in the text of the Constitution of 1997.